

Попова Д. А., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ФОРМУВАННЯ БАГАТОВИМІРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК МЕТА ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

Анотація В статті досліджено новий феномен багатовимірної ідентичності як складову частину соціального і культурного феномена, що активно формується і розвивається в умовах глобалізації і сприяє становленню і розвитку полікультурного суспільства. Розкрито поняття ідентифікація та ідентичність, які співвідносяться між собою як процес і результат цього процесу. Представлено аналіз явищ полікультурної та міжкультурної освіти і їх розмежування у вітчизняній та зарубіжній, зокрема польській, педагогіці.

Ключові слова: глобалізація, полікультурність, полікультурне суспільство, полікультурна освіта, міжкультурна освіта, ідентифікація, ідентичність, багатовимірна ідентичність.

Аннотация. В статье исследован новый феномен многомерной идентичности как составную часть социального и культурного феномена, активно формирующегося и развивающегося в условиях глобализации, и способствующего становлению и развитию поликультурного общества. Раскрыты понятия идентификация и идентичность, соотносящиеся между собой как процесс и результат этого процесса. Представлен анализ явлений поликультурного и межкультурного образования и их разграничения в отечественной и зарубежной, в частности польской, педагогике.

Ключевые слова: глобализация, поликультурность, поликультурное общество, поликультурное образование, межкультурное образование, идентификация, идентичность, многомерная идентичность.

Annotation. The article analyzes the new phenomenon of a multidimensional identity as a complex social and cultural phenomenon that is actively formed and developed in the context of globalization and promotes the establishment and development of a multicultural society. The concepts of identification and identity that relate to each other as the process and the result of the process are analyzed. The analysis of the phenomena of multicultural and intercultural education and their differentiation in domestic and foreign, in particular Polish, pedagogy is presented.

Key words: globalization, multiculturalism, multicultural society, multicultural education, intercultural education, identification, identity, multidimensional identity.

Поняття полікультурного суспільства є ключовим для соціально-філософської думки в умовах інтеграції України в європейське співтовариство та поширюється на різні сфери суспільства: освіту, культуру, молодіжні питання, права людини й основні свободи, засоби масової інформації й інформаційні обміни, економічні та соціальні питання, правове забезпечення. Актуальність дослідження проблем полікультурної освіти та формування багатомірної ідентичності як складного суперечливого соціального і культурного феномена пов'язана з тим, що, суспільства, які утворились в Європі упродовж останніх десятиріч внаслідок міграційних процесів, характеризуються множинністю культур, відображають незворотній і загалом позитивний процес.

Останніми роками культурологічні проблеми розвитку освіти набувають все більшого поширення і знаходять своє відображення у педагогічній науці та практиці. Зокрема, до проблем формування багатомірної ідентичності, полікультурної та міжкультурної освіти у вітчизняній та зарубіжній педагогіці звертались П. Гжибовський, Г. Дмитрієв, Е. Еріксон, М. Заковоротна, В. Кремень, Т. Левовицький, Є. Нікіторович, Н. Палайологоу, С. Сисоева, М. Собецький, С. Хантінгтон та ін. Однак, варто зазначити, що проблеми полікультурної та міжкультурної освіти ще не усвідомлюються як значущі українськими педагогами-практиками.

Мета статті – обґрунтувати актуальність формування багатомірної ідентичності студента в процесі полікультурної освіти та провести аналіз проблеми полікультурної та міжкультурної освіти.

В епоху глобалізації відбувається істотне розширення спектру професій, пов'язаних з міжкультурними комунікаціями. Міграція населення планети, створення глобальних комунікаційних мереж і корпорацій, реалізація міжкультурних проектів веде до того, що будь-яка професійна діяльність сьогодні здійснюється у полікультурному контексті. Саме тому розвиток культурології освіти набуває важливого значення з огляду на вимоги, потреби та умови функціонування сучасного відкритого полікультурного світу. По-перше, існує необхідність проведення полікультурної освітньої політики і міжкультурного діалогу всередині кожної багатонаціональної країни. По-друге, глобалізаційні та інтеграційні процеси у світі, всеохоплююча інформатизація вимагають від людини уміння жити серед інших, співпрацювати з тими, хто відрізняється культурою, традиціями, релігією, мовою тощо [1]. Формування ідентичності, як індивідуальної, так і колективної (етнічної, національної, релігійної, соціальної), їх взаємозв'язок із суспільством і місцем проживанням, те, як вони вписуються в універсум, пов'язано із правом кожного індивіда бути людиною.

Ідентичність – це динамічне утворення, що зазнає змін впродовж усього життя людини [2].

Слід зазначити, що в сучасній психології прийнято відрізнити поняття «ідентифікація» від поняття «ідентичність». Якщо під ідентичністю, слідом за Е. Еріксоном, сьогодні прийнято розуміти певний стан самоотождечення, то ідентифікація – це сукупність процесів і механізмів, які ведуть до досягнення цього стану [3].

Як пише М. В. Заковоротна, «ідентичність включає в себе різні аспекти, а ідентифікація – опис таких аспектів. Ідентичність – результат, що стало, відстоювання і захист себе, ідентифікація – пристосування, процес постійного вибору, прийняття норм, традицій, установок. Тому на кожному рівні опису процес ідентифікації передуює осмисленню ідентичності» [3]. Іншими словами, ідентифікація та ідентичність співвідносяться між собою як процес і результат цього процесу.

По суті, соціальна ідентичність в цьому сенсі – це форма самоопису, самопрезентації, той самий ярлик, який людина навішує на себе, оцінюючи свою віднесеність до зовнішнього світу. Вона виступає, поряд з «загальнолюдською» і «особистісною» ідентичністю, в якості когнітивної структури, в якій поєднані ті зв'язки, відносини, оцінки, які структурують місце даного конкретного індивіда в соціумі. І серед видів соціальної ідентичності неминує представлені ті соціальні групи, належність до яких має ту чи іншу цінність для соціуму – статеву (гендерну) ідентичність, етнічну, професійну ... для цих окремих ідентичностей в літературі докладно розписані не тільки види, але і рівні генералізації, етапи сформованості [4; 5; 6].

Г. Д. Дмитрієв бачить мету полікультурної освіти у тому, щоб сприяти за допомогою школи та інших освітніх інститутів, сім'ї та громадських організацій створенню демократичної держави, яка характеризується: толерантністю поглядів, суджень людей; визнанням і розвитком культурного плюралізму в суспільстві; рівними правами, обов'язками і можливостями для всіх громадян; ефективною участю всіх і кожного у прийнятті рішень, що стосуються як особистого життя людини, так і життя суспільства; справедливістю для всіх і кожного; свободою вибору; повагою рішень більшості і захистом прав меншості; повагою права вільного вибору людиною своїх культурних ідентичностей [7, с. 34].

В останніх працях польських учених розглядається проблема формування у людини багатовимірної ідентичності. Міжкультурна освіта, на думку Т. Левовицького, спрямована на утвердження сучасного розуміння ідентичності [8]. Традиційно ідентичність пов'язують переважно з національністю, державою, релігією. Нині все більшого значення набуває тенденція поєднання різних вимірів ідентичності – сімейного, місцевого, регіонального, національного або етнічного, державного та громадянського, релігійного, світоглядного, європейського.

Динаміка суспільних змін у Середній Європі ставить перед освітою нові завдання, одним з яких є підготовка молоді до життя в умовах культурної диференціації. М. Собецький пропонує авторський підхід до дослідження соціально-культурної ідентифікації. Ідея дослідження базується на одночасному врахуванні чотирьох вимірів ідентифікації: регіонального і національного, релігійного та європейського. Разом ці виміри складають ідентифікаційний профіль. У результаті застосування методу автором було виокремлено 15 типів ідентифікаційного профілю [1].

Культурна ідентифікація – це самовідчуття людини всередині конкретної культури. Корені расової, етнічної, релігійної та інших форм дискримінації треба шукати в еволюційній потребі індивіда у визначені форми групової ідентифікації.

Таким чином, ідеї «приналежності» чи «спільності» та акт ідентифікації з іншими є одним із фундаментальних чинників всіх людських систем.

Про значення культурної ідентичності людини для стійкого розвитку цивілізації, говорить те, що поняття ідентичності покладено в основу розуміння цивілізаційного порядку [9]. Цивілізація розглядається цим ученим як «граничне ми», тобто як граничний рівень ідентичності. Ідентичність на рівні цивілізації, на думку С. Хантінгтона, значною мірою формуватиметься в процесі взаємодії семи-восьми великих цивілізацій. До них відносяться західна, конфуціанська, японська, ісламська, індуїстська, православно-слов'янська, латино-американська і, можливо, африканська цивілізації. Найзначніші конфлікти майбутнього, на думку С. Хантінгтона, розгорнуться вздовж ліній розлому між цивілізаціями, оскільки:

- відмінності між цивілізаціями найбільш суттєві. Цивілізації не схожі за своєю історією, мовою, культурою, традиціями та, що найважливіше, – релігією;

- світ стає більш тісним. Взаємодія між народами різних цивілізацій посилюється. Це призводить до зростання цивілізаційної самосвідомості, глибокого усвідомлення як відмінностей між цивілізаціями, так і чинників, що їх об'єднують;

- процеси економічної модернізації та соціальних змін у всьому світі розвивають традиційну ідентифікацію людей з місцем проживання та водночас послаблюють роль держави як джерела ідентифікації;

- зростання цивілізаційного самопізнання відбувається із роздвоєнням ролі Заходу. З одного боку, Захід знаходиться на вершині своєї могутності, а з іншого – можливо, якраз і тому, серед незахідних цивілізацій відбувається повернення до власних коренів [10, с. 365–366].

Розглядаючи рідну культуру як джерело сили й почуття гідності за приналежність до своєї групи, польський дослідник Є. Нікіторович зазначає, що кожна людина водночас належить до багатьох культур і тим вище сприймає себе, чим вище вона сприймає інших [11, с. 52].

В контексті аналізу проблеми формування багатовимірної ідентичності, необхідно звернути увагу на зміст понять полікультурної і міжкультурної освіти. Полікультурна освіта та міжкультурна освіта нерідко використовуються науковцями як синоніми, в той час як ряд дослідників вважають, що різниця між цими термінами є. Дослідниця Н. Палайологоу зазначає, що «перший з них стосується так званої мозаїки з різних етнокультурних ідентичностей, які існують в суспільстві, в той час як другий використовується для опису взаємних зв'язків і взаємодії між різними етнокультурними групами, який передбачає не тільки існування, але співіснування різних осіб через освіту» [12, с. 191].

Дослідник В. Міттер підкреслює, що «якщо полікультурна освіта обмежена політикою, що забезпечує «умови співіснування» (у його буквальному сенсі), то міжкультурна освіта спрямована на співпрацю і взаємодію. Як компонент гуманістичної освіти, вона орієнтована на визнання і розвиток основоположних цінностей: прав людини, свободи, демократії та солідарності» [13, с. 46].

В «Керівництві ЮНЕСКО з міжкультурної освіти» зазначено, що «традиційно є два підходи: полікультурна освіта та міжкультурна освіта. Полікультурна освіта передбачає вивчення інших культур, маючи на меті їх визнання, або принаймні толерантне ставлення до цих культур. Міжкультурна освіта виходить за рамки пасивного співіснування та досягнення того, щоб стати на розвинутий і стійкий шлях спільного життя в полікультурному суспільстві через розуміння, повагу та діалог між різними культурними групами» [14].

Різниця у використанні терміну також залежить головним чином від географічного розташування країни. В Європі найчастіше використовують термін «міжкультурна освіта» (англ., intercultural education), в той час як Сполучені Штати Америки, країни Північної Америки, Австралії та Азії використовують термін «полікультурна освіта» (англ., multicultural education). В Європі існують відмінності між країнами у використанні цих термінів. Наприклад, в Австрії, Ірландії, Швеції, Іспанії, Італії та Нідерландах використовують термін «міжкультурна освіта», а у Великобританії та Фінляндії часто користуються терміном «полікультурна освіта» [15].

Освіта, на думку Т.Левовицького, є простором суспільного життя, який перебуває під сильним впливом тих явищ і процесів, що відбуваються у суспільстві, політиці, економіці, культурі, ідеологіях, які домінують, та інших сферах людської діяльності [8, с.5]. Головне завдання освіти, на думку багатьох польських дослідників, полягає у допомозі особистості зростати у культурі, віднайти в ній свою ідентичність і разом з тим сформувати у людей толерантне ставлення до інших культур, поваги до іншого. Отже, однією з основних функцій освіти у Польщі вважається підготовка свідомих, відповідальних поколінь людей до життя в осмисленому діалозі, поколінь,

які здатні до реалізації власної ідентичності, підтримують інших, шукають шляхи реалізації гуманістичних, спільних, вічних цінностей [16, с.48].

У польському науковому просторі також вживаються два поняття «полікультурна освіта» та «міжкультурна освіта» з різним змістовим навантаженням. Учені, як С. Качор, Б. Грабовська, З. Пілат та ін. вживають терміни «полікультурна», «міжкультурна», «інтеркультурна» освіта синонімами. Разом з тим, Т. Левовицький, Є. Нікіторович, П. Гжибовський та інші розрізняють ці поняття за змістом. Полікультурність сприймається цими вченими як принцип державної політики по відношенню до різних культурних, етнічних та релігійних груп, співіснування різних мов у єдиній державі. Такі соціальні групи відрізняються мовою, історичними коріннями, релігійними поглядами, системою усталених цінностей тощо. Необхідність такої політики пов'язана з проблемами, що виникають внаслідок відмінностей у звичаях, традиціях і поведінці представників різних культур, що проживають спільно в одній країні. Таким чином, у сучасній Польщі поняття «полікультурність» стосується передусім проблем життєдіяльності етнічних, релігійних меншин, що становлять частину суспільства. Полікультурність виступає як принцип суспільного устрою, що відбиває не тільки співіснування двох (або більше) відмінних культур, їх взаємодію щодо участі у повсякденному житті, а й закладає засади безконфліктного співіснування спільнот з відмінною культурою на теренах однієї країни.

Досвід реалізації принципу полікультурності у державній політиці Республіки Польща найбільш показовий на пограниччі, де стикається польська та інша культура (українська, чеська, білоруська тощо).

Поняття «полікультурна освіта» за змістовним наповненням розкриває напрями реалізації принципу полікультурності в сфері освіти (створення шкіл для національних меншин, навчання рідною мовою, видання підручників та літератури на мові національних меншин тощо). Роздуми про полікультурну освіту вимагають, на думку Т. Левовицького, критичних і вільних від лицемірства підходів до суспільних і політичних контекстів цієї проблеми. Нові підходи до полікультурної освіти, міжнародні юридичні стандарти, що стосуються розвитку різних культур і мов, вимагають рівних шансів і рівноправності для національних меншин, а від освіти – сучасних моделей полікультурної освіти з урахуванням складних політичних контекстів [17, с. 24–25]. Отже, полікультурна освіта у Польщі розглядається як така, що відображає необхідність співіснування людей з різною культурою, толерантне відношення до іншого та до особливостей іншої культури, спрямована на покращення освітньої ситуації для етнічних груп, які проживають у межах однієї країни. Мета міжкультурної освіти полягає у формуванні знань, умінь та таких якостей і поведінкових характеристик особистості, які забезпечують її толерантність

до відмінностей, відкритість до діалогу, здатність до ефективної взаємодії з особами іншої культури [18, с. 16].

Міжкультурна освіта спрямована на «взаємне пізнання і збагачення як культур, так і людей, які творять ці культури» (Т. Левовицький), тобто міжкультурна освіта передбачає активну толерантну позицію суб'єкта однієї культури до суб'єкта іншої культури. Міжкультурна освіта, на думку польських учених, забезпечує не ізольоване існування, а взаємне зближення різних культур, їх інтеграцію, що ґрунтується на взаємній повазі до універсальних цінностей, спільних елементів культури й досвіду.

Польські дослідники вважають, що полікультурність у Польщі є фактом, реальністю, а міжкультурність – важливим освітнім завданням, спрямованим на збереження загальнолюдських цінностей, проти зростання націоналізму, ксенофобії, мегаломанії, дискримінації. Міжкультурність (інтеркультурність) реалізується, коли представники різних культур, національні, етнічні та релігійні групи тощо живуть на одній території, беруть участь у відкритій, регулярній взаємодії, яка відзначається толерантністю, розумінням особливостей стилів життя, цінностей, норм Іншого [18, с. 9].

Введення до польської науки категорії міжкультурності дозволило розглянути культуру в трьох нових перспективах: а) в суб'єктивній перспективі – як зустріч людини з іншою людиною, яка належить до іншої культури. У процесі такої діалогової взаємодії учасники передають один одному власні цінності і норми; б) інтерактивній перспективі – міжкультурна ситуація передбачає принаймні двох учасників взаємодії. У зв'язку з цим відношення до Іншого/Чужака вимагає звернення уваги до власного «Я»; с) ситуативній перспективі – потрібно враховувати, що кожна зі сторін, що бере участь у взаємодії, виростає з іншої історичної, політичної та економічної ситуації.

Приділяючи значну увагу розвитку міжкультурної освіти, польські науковці підкреслюють необхідність збереження та розвитку національної самосвідомості, оскільки участь у полікультурному світі вимагає сильного та свідомого почуття ідентичності. Суттю міжкультурності є взаємодія між двома ідентичностями. У міжкультурній взаємодії людина виступає активним учасником громадського життя, який бере участь у взаємодії з представниками інших культур [18, с. 10].

Формування нової суспільної свідомості європейця, який знає власне коріння і поважає культуру та права інших має починатися з дошкільного освіти, яка спрямована на формування власної культурної ідентифікації дитини, і, разом з тим, її зацікавлення іншими культурами через вивчення іноземної мови, гри, казки, засвоєння універсальних цінностей. У середній школі полікультурне й міжкультурне виховання повинно здійснюватися через впровадження шкільних програм з полікультурної освіти, організацію двомовного навчання, освіти національних меншин, етнічних

груп, репатріантів, іммігрантів, біженців, через просвітницьку роботу серед молоді відносно цих груп. Школа повинна забезпечити формування особистісної та культурної ідентичності, розвивати компетенції учня щодо міжкультурної взаємодії, збереження традицій, культурної спадщини регіону, власної країни і країн сусідів. Міжкультурна компетентність розглядається як здатність до усвідомлення культурного релятивізму у взаємодії з представниками інших культурних груп, практичного застосування набутих культурологічних знань. Компетентність учителя щодо реалізації основ полікультурної освіти визначається міжкультурними знаннями, мовною компетенцією, чутливістю та відкритістю до осіб, які мають іншу культуру; здатністю до формування толерантної поведінки учнів.

Реалізація принципів полікультурної і міжкультурної освіти у вищих навчальних закладах повинно за такими напрямками: зростання участі в освітніх та дослідницьких європейських програмах; участь у міжнародних проектах; спільне навчання з іноземними студентами; запровадження навчальних програм з полікультурної і міжкультурної освіти у вищих навчальних закладах; мовні та міжкультурні консультації для студентів та викладачів, які виїжджають закордон, або приїжджають до країни; надання можливості безкоштовного вивчення польської мови іноземним студентам, які навчаються за обміном; післядипломна освіта; післядипломні курси з полікультурної освіти [1].

Таким чином, поняття «полікультурна освіта» та «міжкультурна освіта», по суті тісно пов'язані з проблемою формування багатовимірної ідентичності молоді людини. Усвідомлюючи власне коріння, плакаючи власну культуру людина повинна з розумінням ставитися до полікультурності світу, з повагою відноситися до представників інших культур та релігій.

1. Сисоева С. О. Культурологічні концепти освітології в контексті розвитку полікультурного суспільства / С. О. Сисоева // *Освіта у полікультурних суспільствах* / за ред. Василя Кременя, Тадеуша Левовицького, Єжи Нікіторовича, Світлани Сисоевої. – Вища педагогічна школа СПВ. Університет в Б'ялостоці. – Варшава, 2012. – 392 с. – С. 131–157.
2. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис: Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Толстых А. В. – М. : Издательская группа «Прогресс», 1996. – 344 с.
3. Заковоротная М. В. Идентичность человека [Электронный ресурс] / М. В. Заковоротная. – Режим доступа : <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000729/index.shtml>.
4. Агеев В. С. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы / В. С. Агеев. – М., 1990.
5. Социальная идентификация личности / под ред. В. Ядова. – М., 1993.
6. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность / Л. Б. Шнейдер. – М., 2000.
7. Дмитриев Г. Д. Многокультурное образование / Г. Д. Дмитриев. – М. : Народное образование, 1999. – С. 34.
8. Lewowicki T. O ideach oraz praktykach edukacji wielokulturowej i międzykulturowej / T. Lewowicki // *Ruch pedagogiczny*. – 1–2. Wyszła szkoła pedagogiczna ZNP. – Rok LXXII Warszawa, 2001. – S. 5 – 12.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон // *Полис*. – 1994. – № 1. – С. 33–48.
10. Гуревич П. С. Культурология:

учеб. пособие / П. С. Гуревич. – 2-е изд., стер. – М. : Издательство «Омега-Л», 2010. – 427 с. **11.** Nikitorowicz J. Młodeż pogranicza kulturowego Białorusi, Polski, Ukrainy wobec integracji europejskiej. Tożsamość, plany życiowe, wartości / J. Nikitorowicz. – Białostok TRANS HUMANA, 2000. – 206 s. **12.** Palaiologou Nektaria. Needs for developing culturally oriented supportive learning with the aid of Information and Communication Technologies, Pedagogy, Culture & Society Vol. 17, No. 2, June 2009, pp.189–200. **13.** Миттер В. Многокультурное образование и междисциплинарный поход / Вольфганг Миттер // Перспективы. – 1993. – № 1 (81). – С. 37–48. **14.** UNESCO Guidelines on Intercultural Education (2006) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147878e.pdf>. – Назва з екрану. **15.** Іванюк І. В. До питання визначення поняття полікультурної освіти в зарубіжній педагогічній науці / Іванюк І. В. // Педагогічна компаративістика-2014: якісний вимір освіти зарубіжжя та український контекст: матеріали наук.-практ. семінару (Київ, 5 червня 2014 р.) Педагогічна думка, м. Київ, Україна. – С. 48–50. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://lib.iitta.gov.ua/5301/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_2014.pdf. **16.** Grabowska B. Zmiana uwarunkowania społecznego uczestnictwa i współdziałania młodzieży na pograniczu cieszyńskim w kontekście teorii stawania się społeczeństwa \ Teorie i modele badań międzykulturowych (pod red. T. Lewowickiego, A. Szczurek-Boruty, E. Ogródkiej-Mazur) – Cieszyn –Warszawa: Wyd. U.Ś, 2006. – S. 41–51. **17.** Kształcenie ustawiczne do wielokulturowości // pod red. T. Lewowickiego i F. Szloska. – Warszawa – Radom, 2009. – 432 s. **18.** Edukacja dla interkulturowości // pod red. S. Kaczor i T. Z. Sarleja –Warszawa – Radom, 2009. – 226 s.

Рецензент: д.пед.н., професор Поташнюк І. В.